

УДК 343.21:343.278

Шиян Д. С.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права юридичного факультету, Інститут управління та права, Запорізький національний технічний університет, м. Запоріжжя, Україна

ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В КЛАСИФІКАЦІЇ ПОКАРАНЬ

Досліджено проблемне питання віднесення позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю до певних видів покарань залежно від критеріїв їх класифікації. Ця проблема має велике теоретичне та практичне значення, тому що як наведені, так і інші можливі класифікації позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю сприятимуть максимальній індивідуалізації покарання, правильному встановленню підстав, порядку і меж його застосування, виявленню тих особливостей призначення цього виду покарання, які повинні враховуватися судом у разі його застосування.

Ключові слова: позбавлення права, обіймати посади, займатися діяльністю, вид покарання, класифікація покарань.

Постановка проблеми. Усі покарання, передбачені в ст. 51 КК, мають специфічні ознаки, які дозволяють класифікувати їх за певними критеріями. Розглянемо класифікацію видів покарань за певними критеріями і місце позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (далі для скорочення викладення – «позбавлення права») в ній. Як справедливо вважає Хавронюк М. І., критеріями класифікації покарань можуть бути: а) їх юридична значущість; б) зв'язок з ізоляцією від суспільства; в) наявність чи відсутність обмежень майнового характеру; г) суб'єкт, до якого застосовується покарання; д) можливість визначення строку покарання; е) можливість чи неможливість призначення певного виду покарання у випадках, коли воно не передбачене санкцією статті Особливої частини КК [1, с. 257–258].

Згідно зі ст. 52 КК покарання за своєю юридичною значущістю або за порядком їх призначення закон поділяє на три групи: 1) покарання, які можуть застосовуватися лише як основні (основні покарання); 2) покарання, які можуть застосовуватися лише як додаткові (додаткові покарання); 3) покарання, що можуть

застосовуватись і як основні, і як додаткові (так звані змішані покарання).

Основні покарання – це покарання, які не можуть додаватися до інших покарань і призначаються у вироках судів лише як самостійні покарання. Вони ні за яких умов не можуть призначатися на додаток до інших основних покарань, не можуть бути до них приєднані. За один злочин може бути призначене тільки одне основне покарання.

Додаткові покарання – це покарання, що призначаються лише на додаток до основних покарань і самостійно застосовуватися не можуть. Відповідно до ч. 4 ст. 52 КК до основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань. Функція додаткових покарань полягає в обтяженні основного покарання з урахуванням характеру суспільної небезпеки злочину, а також особи, яка його вчинила, а також функція додаткового покарання у виді «позбавлення права» полягає в спеціальній превенції.

Покарання, що може застосовуватись як основне, так і як додаткове (змішане покарання) – це покарання, яке, залежно від обставин справи, може бути застосоване або як самостійне покарання, або у випадках та в порядку, передбачених КК, додається до іншого, основного покарання як додаткове.

Згідно з ч. 3 ст. 52 КК «позбавлення права» належить до змішаних видів покарань, оскільки може бути призначене як основне і як додаткове [2, с. 202; 3, с. 111–112].

Законодавець у Кримінально-виконавчому кодексі України види покарань розподіляє на дві групи: 1) покарання, не пов'язані з позбавленням волі; 2) покарання у виді позбавлення волі.

Богатирьов І. Г. пропонує таку загальну класифікацію кримінальних покарань: покарання у виді позбавлення волі; покарання, не пов'язані з позбавленням волі; кримінально-правові санкції [4, с. 8]. Безперечно, «позбавлення права» належить до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Богатирьов І. Г. пропонує поняття «кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі», визначити як види покарань, що за своїм статусом не позбавляють особу, яка вчинила кримінальний злочин і за вироком суду визнана винною в ньому, соціальних зв'язків, ро-

боти, сімейних відносин, і їх виконання передбачає створення необхідних умов для досягнення мети покарання [5, с. 128].

Іноді в науці вживається поняття «покарань, альтернативних позбавленню волі». Воно застосовується в тих випадках, коли санкція норми КК передбачає застосування до особи, яка вчинила злочин, як покарання у виді позбавлення волі, так і основного покарання, не пов'язаного з позбавленням волі [5, с. 128].

Хавронюк М. І. поділяє покарання за зв'язком з ізоляцією від суспільства на дві групи: 1) покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства; 2) покарання, не пов'язані з ізоляцією від суспільства [1, с. 258]. За таким критерієм класифікації «позбавлення права» належить до покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства.

Берзін П. С. спірно поділяє покарання залежно від ступеня та характеру обмеження прав і свобод засуджених на чотири групи: а) покарання майнового характеру; б) покарання, пов'язані зі службовими чи трудовими обмеженнями засудженого; в) покарання, пов'язані з використанням праці засудженого без ізоляції його від суспільства; г) покарання, пов'язані з ізоляцією засудженого від суспільства. «Позбавлення права» він відносить до покарань, пов'язаних зі службовими чи трудовими обмеженнями засудженого [6, с. 132]. Пономаренко Ю. А. дискусійно пропонує залежно від того, на обмеження якого суб'єктивного права засудженого вони спрямовані, розподіляти покарання на: 1) покарання, спрямовані на обмеження права на особисту волю («пов'язані з позбавленням волі»); 2) покарання, спрямовані на обмеження права власності («майнові покарання»); 3) покарання, спрямовані на обмеження права на працю; 4) покарання, спрямовані на одночасне обмеження декількох прав засудженого (комплексні покарання). «Позбавлення права...» він відносить до покарань, спрямованих на обмеження права на працю [7, с. 43–44]. Проте цей вид покарання поширюється й на неслужбову та нетрудову (непрофесійну) діяльність винного (наприклад, керування водієм-любителем особистим транспортним засобом).

За критерієм наявності чи відсутності обмежень майнового характеру виділяються: 1) покарання, пов'язані з обмеженнями майнового характеру; 2) покарання, не пов'язані з такими обмеженнями [1, с. 258]. Хавронюк М. І. вважає, що «позбавлення

права» належить до покарань, не пов'язаних з обмеженнями майнового характеру [1, с. 258]. Берзін П. С. і Козирева В. П. також не відносять «позбавлення права» до покарань майнового характеру [6, с. 132; 8]. Пономаренко Ю. А. також не визначає «позбавлення права» як покарання, спрямоване на обмеження права власності («майнове покарання») [7, с. 44]. У свою чергу Саркісова Е. А. навпаки відносить «позбавлення права» до покарань, пов'язаних з матеріальними обмеженнями [9, с. 142]. Хоча ніхто з цих учених не наводить аргументів на свою користь, більше схилиємося до точки зору Берзіна П. С., Козиревої В. П., Пономаренка Ю. А. та Хавронюка М. І., оскільки обмеження майнового характеру не є обов'язковими наслідками застосування «позбавлення права». Нічого не заважає засудженому до цього виду покарання влаштуватися на роботу з більшою заробітною платнею порівняно з тією, що він отримував на забороненій судом роботі. Тобто «позбавлення права» безпосередньо не пов'язано з обмеженнями майнового характеру, а лише у певних випадках певні майнові наслідки (зменшення заробітної платні, доходу тощо) є похідними результатами застосування цього виду покарання, а тому «позбавлення права» не завжди зачіпає майнові інтереси винного.

За суб'єктом, до якого застосовуються покарання, вони класифікуються на: 1) загальні та 2) спеціальні.

При цьому серед загальних покарань виділяються покарання, які: а) можуть бути застосовані до будь-яких осіб, визнаних винними у вчиненні злочинів; б) не можуть застосовуватися до певних категорій осіб [1, с. 258].

Визначаючи основні підстави застосування позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, Бажанов М. І. слушно зазначив, що це покарання може бути призначено не будь-якій особі, а лише тій, яка посідала певну посаду або займалася певною діяльністю, тобто лише спеціальному суб'єктові. Саме тому, на його думку, це покарання відносять до числа так званих спеціальних покарань, які можуть застосовуватись лише до певного кола осіб [10, с. 208–209]. Крилова О. С. також вважає, що КК обмежує можливість призначення «позбавлення права», в тому числі й за суб'єктом злочину [11, с. 128].

Проте Становський М. М. робить дискусійний висновок, що покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади є спеціальним, оскільки воно може бути застосовано лише до обмеженого кола суб'єктів (за ч. 1 ст. 47 КК Росії – до осіб, які обіймають посади на державній службі і в органах місцевого самоврядування), а позбавлення права займатися певною діяльністю є загальним заходом покарання, оскільки суд має право застосувати його до будь-якої особи, у тому числі й посадової, якщо злочинне діяння нею вчинено у зв'язку із заняттям тільки діяльністю, здійснюваною поза межами посадових повноважень [12, с. 54–55]. Рарог А. І. висловлює думку, що за КК Росії суд не може позбавити засудженого права обіймати інші посади, крім посад на державній службі та в органах місцевого самоврядування, але може позбавити права займатися будь-якою діяльністю, крім діяльності, пов'язаної з державною або муніципальною службою [13, с. 398].

Усі згадані вчені погоджуються з тим, що «позбавлення права» може бути призначене особі, яка обіймала певну посаду або займалася певною діяльністю. На нашу думку, не лише обіймала посаду або займалася діяльністю, але й використала їх для вчинення злочину, тому «позбавлення права» належить до спеціальних покарань.

За можливістю визначення строку покарання всі покарання поділяють на: 1) одноактні; 2) строкові; 3) безстрокові. «Позбавлення права» є строковим покаранням, оскільки в законі визначені певні межі строку, на який воно може бути призначене судом. Згідно з ч. 1 ст. 55 КК цей вид покарання може бути призначений як основне покарання на строк від двох до п'яти років або як додаткове покарання на строк від одного до трьох років.

Важливе значення у судовій практиці має класифікація покарань за критерієм можливості чи неможливості призначення певного виду покарання у випадках, коли воно не передбачене санкцією статті Особливої частини КК. За цим критерієм можна виділити покарання, які: 1) можуть бути призначені тільки у випадках, якщо вони передбачені як основні чи додаткові санкцією статті Особливої частини КК (крім випадків призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом – ст. 69 КК);

2) можуть бути призначені як у випадках, коли вони передбачені санкцією статті (частиною статті) Особливої частини, так і на підставі норми Загальної частини КК; 3) взагалі не передбачені санкцією норми Особливої частини і призначаються винятково на підставі норми Загальної частини КК.

«Позбавлення права» є видом покарання, що може бути призначене як основне тільки у випадках, передбачених в санкції норми; як додаткове – й у випадках, коли воно не передбачене в санкції норми Особливої частини КК. Згідно з ч. 2 ст. 55 КК умовами такого призначення є внутрішнє переконання суду в неможливості збереження за засудженим права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю; особи засудженого; інших обставин справи. При цьому посилання на ч. 2 ст. 55 КК у вироку суду є обов'язковим [14, с. 269].

Призначення покарання у випадках, коли воно не передбачено в санкції статті Особливої частини КК, треба відмежовувати від аналогії закону. Під аналогією закону розуміють застосування до суспільно небезпечного діяння, що прямо не передбачене законом в момент його вчинення, статті (частини статті) КК, яка встановлює кримінальну відповідальність за найбільш схожий за важливістю і характером злочин [15, с. 55–56]. Неможливо застосування за аналогією і статей Загальної частини КК. Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 65 КК суд призначає покарання, у тому числі відповідно до положень Загальної частини КК. Відповідно до ч. 2 ст. 55 КК «позбавлення права» як додаткове покарання може бути призначене й у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК, за відповідних умов. Загальна та Особлива частини КК пов'язані між собою і утворюють нерозривну системну єдність. Взаємодія норм Загальної та Особливої частини КК і становить систему КК. У цьому і полягає основна відмінність призначення покарання й у випадках, коли вони не передбачені в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК від аналогії закону.

Можлива класифікація покарань на ті, що застосовуються, і ті, що не застосовуються до неповнолітніх. Згідно з ч. 2 ст. 98 КК до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, суд може

застосовувати додаткове покарання у виді «позбавлення права». Неповнолітнім суд не може призначити «позбавлення права» як основне покарання. Згідно з ч. 2 ст. 6 Сімейного кодексу України неповнолітньою вважається дитина у віці від 14 до 18 років. На думку Антипова В. В., виключення можливості застосування цього виду покарання як основного до неповнолітніх значно звужує діапазон кримінально-виховного впливу на таких осіб [16, с. 10].

Таким чином, «позбавлення права» належить до спеціальних строкових видів покарань, що можуть застосовуватись і як основні, і як додаткові; не пов'язаних з позбавленням волі та з обмеженнями майнового характеру; спрямованих в тому числі на обмеження права на працю; як основне покарання може бути призначене тільки у випадках, передбачених в санкції норми, як додаткове – й у випадках, коли воно не передбачене в санкції норми Особливої частини КК; може бути призначене й неповнолітнім лише як додаткове покарання. Як наведені, так і інші можливі класифікації «позбавлення права» мають не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення, оскільки сприятимуть максимальній індивідуалізації покарання, правильному встановленню підстав, порядку і меж його застосування, виявленню тих особливостей призначення цього виду покарання, які повинні враховувати суд у разі його застосування.

Список використаних джерел

1. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 4-те вид., переробл. та допов. Київ: Атіка, 2008. 376 с.
2. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ: Ін Юре, 2003. 1196 с.
3. Тютюгін В. І. Порядок призначення покарання у вигляді позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю. *Проблеми правознавства*. Київ, 1974. Вип. 29. С. 111–118.
4. Богатирьов І. Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2006. 32 с.
5. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавче право України: навчальний посібник для студентів, курсантів, слухачів вищих юридичних нав-

чальних закладів освіти III–IV рівня акредитації. 2-ге вид., доповн. і переробл. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2007. 244 с.

6. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. 2-ге вид., переробл. та доповн. Київ: Дакор, 2008. 1428 с.

7. Пономаренко Ю. А. Види наказаний по уголовному праву Украины: монография. Харьков: ФИНН, 2009. 344 с.

8. Козирева В. П. Кримінальні покарання майнового характеру за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 20 с.

9. Саркисова Э. А. Роль наказания в предупреждении преступлений. Минск: Наука і тэхніка, 1990. 158 с.

10. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. Киев: Вища школа. Головное изд-во, 1980. 216 с.

11. Крылова Е. С. Лишение права занимать определённые должности или заниматься определённой деятельностью как вид уголовного наказания по законодательству России и зарубежных стран: дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2002. 203 с.

12. Становский М. Н. Назначение наказания. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 1999. 480 с.

13. Российское уголовное право: В 2 т. / под ред. проф. А. И. Рарога. Т. 1: Общая часть. Москва: Профобразование, 2001. 600 с.

14. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / під заг. ред. М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка. Ч. 1: Загальна частина. Київ: Форум, 2001. 386 с.

15. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 480 с.

16. Антипов В. В. Обставини, що виключають можливість застосування певних видів покарань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 19 с.

Шиян Д. С.

ЛИШЕНИЕ ПРАВА ЗАНИМАТЬ ОПРЕДЕЛЁННЫЕ ДОЛЖНОСТИ ИЛИ ЗАНИМАТЬСЯ ОПРЕДЕЛЁННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ В КЛАССИФИКАЦИИ НАКАЗАНИЙ

Исследован проблемный вопрос отнесения лишения права занимать определённые должности или заниматься определённой деятельностью к определённым видам наказаний в зависимости от критериев их классификации. Эта проблема имеет большое теоретическое и практическое значение, пото-

му что как приведённые, так и другие возможные классификации лишения права занимать определённые должности или заниматься определённой деятельностью будут способствовать максимальной индивидуализации наказания, правильному установлению оснований, порядка и пределов его применения, выявлению тех особенностей назначения этого вида наказания, которые должны учитываться судом при его применении.

Ключевые слова: лишение права, занимать должности, заниматься деятельностью, вид наказания, классификация наказаний.

Shyian D. S.

DEPRIVATION OF THE RIGHT TO TAKE UP CERTAIN POSTS OR TO BE ENGAGED IN CERTAIN ACTIVITY IN THE CLASSIFICATION OF PUNISHMENT

The problematic issue of assigning the right to occupy certain positions or engage in certain activities to certain types of punishment, depending on the criteria for their classification, is investigated. This problem has a great theoretical and practical significance, since both the above and other possible classification of the deprivation of the right to occupy certain positions or engage in certain activities will promote the maximum individualization of punishment, the correct establishment of the grounds, the order and limits of its application, the identification of those features of the appointment of this type of punishment, which should be taken into account by the court when it is applied.

"Deprivation of the right" refers to special punitive forms of punishment that can be applied both as basic and as additional, not connected with imprisonment and with restrictions of property character. It is aimed at limiting the right to work and as the main punishment can be imposed only in cases provided for in sanctions norm, as an additional in cases where it does not provide for sanctions norm of the special part of the Criminal Code. It can be appointed for incompletely-elderly only as an additional punishment.

Key words: deprivation of the right, to take up posts, to be engaged in activity, type of punishment, classification of punishment.